

İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı*

Mehmet Sami YILDIZ^a

Öz

Bu makalede, Kur'ân'ın ilk muhataplarına iktisadi alana ilişkin mesajını iletirken ördüğü iktisadi alandan birini teşkil eden iktisadi kaynaklar alanı, insanın Allah ile olan ilişkisi bağlamında ele alınacaktır. Bu maksatla ilgili ayetler, ilk dönem müfessirlerin yorumlarından faydalanılarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Yapılan tespitler ışığında inanan bireyin iktisadi zihniyetinin oluşumunda Kur'an'ın nasıl bir yere sahip olduğu açıklanmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kuran; İktisadî Kaynaklar; İktisadî Alan; Zihniyet; İktisadî Zihniyet

Allah ile kul arasında sağlıklı bir bağ kurmayı hedefleyen vahiy temelli dinler, mensuplarının birbirleriyle ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenlemeyi asla ihmal etmezler (Kallek, 1992: 27). Bunu gerçekleştiren de en büyük ilham kaynağı vahiydir. İslam Dini için de şüphesiz bu görevi Kur'ân'ı Kerim yerine getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, diğer varlıklardan farklı olarak hayatını anlamlandırarak gerçekleştiren insana, bu hayatını anlamlandırma sürecinde en doğruya rehberlik etmek için (İsra, 17/9;87/2; Bakara, 2/2, 185), ilmi ve gücüyle her şeyi kuşatmış olan (Nisa, 4/126; 61/41; Fussilet, 41/54) Allah tarafından gönderilmiş bir kitaptır (Âl-i İmran, 3/3). Muhatabından kendisini okumasını (Bakara, 2/121; Alak, 96/1,3; Müzzemmil, 73/20), ayetlerinin arka planı üzerinde düşünmesini, (Sad, 38/ 29), anlaşılmasını (Nisa, 4/82; Mü'minûn, 73/68-70; Muhammed, 47/24) ve açıklamasını (Bakara, 2/119, 219, 221; Nahl, 16/44; Hadid, 57/17) ister, yaşanılır kılınmasına okuyucularını, muhataplarını teşvik eder (Bakara, 2/160; Tevbe, 9/105). O, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (İbrahim, 14/1). Kur'ân, insanlara yol göstermek için geldiğinden onlara bir dünya görüşü

sunmaktadır. Bunun için insan hayatının hemen her alanında görüşler sunmuş veya böyle görüşleri müminlerin oluşturabilmeleri için temel ilkeler vermiştir (Fazlurrahman, 2000: 11).

Kur'ân'ın, insanlığa, sorunlarını çözmede yol göstericilik ve aydınlatma işlevlerini yerine getirmesi için her şeyden önce doğru anlaşılması gerekir. Nitekim Kur'ân, bu işlevlerini ilk muhatabı olan Hz. Muhammed ve arkadaşları üzerinde yerine getirmiş; cahil bir toplumdaki münevver bir topluma dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamberden sonra da Müslümanlar tarih boyunca Kur'ân'ı anlamak için ciddi gayretler göstermişler, sorunlarını çözmede onun ışığından istifade etmişlerdir. Bu çabalar bugün de devam etmektedir. İktisadi alanda da bu çaba hep var olmuştur. Fıkıh tarihi mütâlâa edildiğinde bu husus müşahade edilebilir.

Ayrıca bütün dinlerin temel amacı "ahkam-ı hamse" dediğimiz beş hüküm kategorisinde toplanmıştır (Ebu Zehra, 2000: 218): (1) Dini korumak. (2) Canı korumak. (3) Akli korumak. (4) Nesli korumak. (5) Malı korumak.

^a Dr. Mehmet Sami YILDIZ Tefsir alanında akademik çalışmalar yürütmekte ve Cizre Müftüsü olarak görev yapmaktadır. Elektronik posta: mehmentsamiyildiz@hotmail.com

Kur'an'ı Kerim de en son ve mükemmel olan İslam dininin ana kaynağıdır. Muhatabı insandır. İnsandan sadır olabilecek tüm fiillerin mutlaka bu beş hüküm kategorisinden birisinde yer alması; insanın hiçbir fiilinin Kur'an'ın ilgi alanının dışında kalamayacağını bir ifadesidir (Çiçek, 2007: 116). Bizim bu çalışmamız ise bu beş hükümden malı korumayla doğrudan ilişkili olup başta canı koruma olmak üzere diğer dört hükümle de doğrudan veya dolaylı ilişkiler içerisindedir. Dolayısıyla Kur'an, İnsan hayatının devamı ile doğrudan ilgili olan iktisadi alana yönelik bir takım esaslar getirmiştir. Bu esasların neler olduğunun bilimsel yöntemlerle tespit edilip mevcut İktisat biliminin birikimiyle yorumlanmasının önemi açıktır. Bu ilişkiyi F. Sabri Ülgener şöyle izah etmiştir:

"İktisadî yaşayış, nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün bu yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi, söz gelişi, kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı, ya da akımların gövdeleştiği kurumlar değil, aynı zamanda ve belki de önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır. Pre-kapitalist insan için de aynı şey söylenebilir. O da içinde yaşadığı dış kalıpların fonksiyonu olmaktan çok çevreye ve eşyaya belli bir bakış açısı ile kısaca bütün bir iç dünyası ile karşımıza çıkar." (Ülgener, 1981: 13).

Şekil ve meslek dünyasının altında yer alan, bir bakıma şekil ve madde dünyasının, toplumsal ilişkiler ve etkileşimler ağının altyapısını oluşturan ruh ve zihniyet dünyasıdır. Toplumsal ve ekonomik hayatta geçerlilik kazanan formel-hukuki ilişkilerin oluşumu ve uygulamasında aktif insan unsuru ve onun zihniyet dünyası asla göz ardı edilmemelidir. Bu oluşum ve uygulamalarda etkili olan insan unsuru devre dışı bırakılırsa aynı üretim ameliyesi ve aynı hukuk tekniğini olduğu gibi kopya eden ülkelerde karşılaşılan iktisadi hayat ile Batıdaki iktisadi hayat arasındaki gelişme farkı, aynı sebeplerin farklı kültürel ve zihni dünyalarda farklı sonuçlar doğurma olgusunu açıklayamaz. İktisadi gelişme her yerde ve her toplumda iktisadi olmayanlarla örülü bir yapı manzarası gösterir. Yerine göre dini, estetik, kültürel, sosyal kıymetlerle dokunmuş bir örgü. Sermaye birikimi, yatırım hareketleri, sermaye hasıla oranı bizi bir adım ötede bütün bu hareketlerin, maddi akımların merkezindeki insana, onun kıymet anlayışına, zihniyet dünyasına kadar götürüyor" (Özkerem, 2000: 13)

Kur'an'la hayatını anlamlandıran insanın ise zihniyetinin oluşumunda Kur'an'ın etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla Kur'an ilk muhatabı

olan Mekke ve Medine'de yaşayan ilk Müslümanlardan başlamak üzere kendisine inanan ve onunla hayatını anlamlandıran bütün insanların iktisadî hayata ilişkin davranışlarında etkili olmuştur; bu etki bugün de devam etmektedir. Bütün medeniyetlerin birbirlerinden şu veya bu şekilde etkilendiğini göz önüne alırsak Kur'an'ın bütün insanlığın zihinsel oluşumunda az veya çok etkili olduğunu söylersek abartmış olmayız.

Diğer taraftan, İslamî araştırmalarda gerek iktisadî konuların gerekse diğer konuların, eğer varsa, öncelikle Kur'an ve hadisler açısından ele alınması son derece önemlidir. Çünkü İslam'ın temelini oluşturan bu iki kaynağın diğer kaynaklara nispetle çok daha önde geldiği, sadece dinî ilimlerle ilgilenen değil, aynı zamanda bütün Müslümanlar tarafından bilinen bir husustur. Bu iki kaynak içerisinde de İslam'ın özünü kapsamı ve ilâhi mesajı bildirmesi açısından Kur'an'ın üstün bir mevkie sahip olduğu tartışılmazdır (Gül, 2004: 2).

Bu makalede, Kur'an'ın ilk muhatablarına iktisadi alana ilişkin mesajını iletirken ördüğü iktisadi alandan bir kısmı olan, insanın Allah ile olan ilişkisi bağlamında iktisadi kaynaklar hakkındaki mesajları, ilgili ayetler ve ilk dönem müfessirlerin yorumlarından faydalanarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Kur'an'ı Kerim'in bir iktisat kitabı olduğunu ispat etmek veya iktisadi alana ilişkin ayetleri sıralamak amaçlanmamaktadır.

Bu çerçeveden olmak üzere Kur'an'ı Kerim'i konumuz çerçevesinde tekrar tekrar okuduk ve ilgili ayetleri tespit ettik bu ayetlerin yorumlarını ilk dönem tefsirlerde araştırdık. Tespit edilen bu ayetler ve yorumları çerçevesinde Kur'an'ın, insanın Allah ile olan ilişkisi bağlamında iktisadi kaynaklar hakkındaki mesajlarını tespit etme gayretinde bulunduk.

İktisadi Alan Kavramı

İktisat Kelimesinin Sözlük Anlamı

İktisat (اِقْتِصَاد) kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, iftiâl babından mastardır. Sülası kökü olan "k-s-d" (ك-س-د) kök fiili, ikinci baplıdır (el-Ferâhidî, Tarihsiz: 55). Bu kökün asıl anlamları, "yönelmek, gelmek, biriktirmek, kırmak, sağlam, güçlü ve sıkı etli

olmak (İbn Fâris, 1984), uyanmak, yükselmek (İbn Side, 2000: 187) gibi anlamlardır.

Bu kök, bu asıl anlamlarının dışında, “gerek söz, gerek fiilde İki aşırı uç arasında olmak, güvenmek” (İbn Manzur, 1996: 354), “doğru yolda olmak itidalli olmak,” (Fîrûzâbâdî, 1996: 396) “doğru yöntem izlemek, ölçü ve sınırlar içerisinde kalmak, tutumlu olmak” (Lane, 1980: 2531) gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır.

Bu fiilin mastarı olan İktisat (اقتصاد) kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır:

(i) İhmal ve taşkınlık gibi iki hoşlanılmayan zıt sıfat arasında olan bir yol tutmaktır. Bu çeşit iktisat mutlak olarak övülmüştür. Cimrilik ve israf arası olmak, korkaklık ve tedbirsizce bir şeyin üzerine gitmek arası olan şecaatli olmak bu tür iktisada örnektir.

(ii) Adalet ve zulüm gibi bir övülen diğeri ise yerilen iki şey arasında olan bir yol edinmektir (Râğıb, 2001: 404).

“Araplar çok uzun olmayan çok da kısa olmayan kişiye “muktesid adam” (مقتصد من الرجال) derler” (el-Ferâhidî, Tarihsiz: 55).

İktisat kelimesi, “ekonomi ve tutumluluk” anlamlarında kullanılmaktadır (Mutçalı, 1995: 708).

Kur’ân’da Kullanıldığı Anlamlar

Bu kökten kelimeler Kur’ân’da dört farklı yerde dört farklı anlamda kullanılmıştır. Kullanıldığı anlamlar ve yerleri:

(i) Doğru yol anlamında (İbn Manzur, 1996: 354), (قصد السبيل) “Ve size yolun doğrusunu göstermek de Allah’a düşer; çünkü o yoldan sapıp da yolunu kaybeden çok insan var” (Nahl, 16/9).

(ii) Yürüyüşünde orta halli, ölçülü ol anlamında (واقصد (في مشيك) (Ateş, 1995) “Yürüyüşünde orta halli ve ölçülü ol, sesini kıs.” (Lokman, 31/19). Buradaki iktisat iki hoşlanılmayan zıt tutumun ortası anlamındadır. Yani ne çok hızlı ne de çok yavaş ol bunların arası bir yol tut (Râğıb, 2001: 404).

(iii) Ortada olmak (İbn Manzur, 1996: 354) (ومنهم مقتصد) “Biz bu ilahi vahyi kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bahsettik. Onlardan bazıları kendilerine zulmederler; bazıları doğru ile eğri arasında bir yol tercih eder, bir kısmı da Allah’ın izniyle iyilikte başı

çekenlerden olur. Bu ise en büyük fazilettir.” (Fâtır, 35/32). Buradaki iktisat ise biri övülen diğeri zemmedilen iki davranış arası bir tutumdur (Râğıb, 2001: 404).

(iv) Kolay, yakın (İbn Manzur, 1996: 354), orta (Râğıb, 2001: 404) bir yolculuk (فاسد) “Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay, yakın, orta bir yolculuk olsaydı savaşa katılmayan o kimseler elbette sana tabi olurlardı.” (113/9 Tevbe 42). Buradaki iktisat ise biri övülen diğeri zemmedilen iki davranış arası bir tutumdur (Râğıb, 2001: 404).

Gerek lügat anlamlarına, gerekse Kur’ân’ı Kerim’deki kullanıldıkları anlamlara baktığımızda bu anlamların, aşırılıklardan uzak olup dengeli bir yol tutma ve orta yolu seçme anlamlarında birleştiğini görüyoruz. İktisat kelimesinin bugünkü iktisat ilmi anlamında kullanımı ise ancak bu bilimin Batı dünyasında gelişmesinden sonra olmuştur.

İktisat Kelimesinin Terim Anlamı

Batı dünyasında XVI. asırdan itibaren gelişmeye başlayan ve modern ifadesini XVIII. asrın sonlarında bulan “iktisat” biliminin farklı boyutları öne çıkarılarak farklı çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bütün bu tanımları ele alıp incelemek makalemizin sınırları haricindedir. Biz burada hemen hemen diğer bütün tanımları kapsayan iki tanım vereceğiz: Bunlardan ilki İktisat biliminin amacını ön plana çıkararak tanım diğeri ise İktisat biliminin konusunu ön plana çıkararak tanımdır.

İktisat biliminin amacını ön plana çıkararak tanım: “İktisat, mal ve hizmet üretiminin ve bu üretimin bölüşülmesi sonucu ulaşılan toplumsal tatminin en üst düzeyde gerçekleşmesinin toplumsal kanunlarını saptamaya çalışan bir sosyal bilimdir” (Akyüz, ve Ertel, 1990: 85).

İktisat biliminin konusunu ön plana çıkararak tanım: “İktisat, alternatif kullanımlara sahip olan kıt kaynakları, toplumun, şimdiki veya gelecekteki tüketim için, mal ve hizmet üretiminde kullanma şekliyle ilgilenen bir bilim dalıdır” (Spencer, 1986: 2).

Bu tanımları birlikte incelediğimizde iktisat biliminin başlıca şu özellikleri içerdiğini görürüz:

(i) İktisat bilimi sosyal bir bilimdir. İnsanların satarken, satın alırken, üretirken, tüketirken, v.b durumlardaki davranışlarıyla ilgilidir.

(ii) İktisadın konusu olan kaynaklar sınırlıdır.

"İhtiyaçlar sınırsız kaynaklar sınırlı veya sınırlı kaynaklar ihtiyaçlara göre yetersizdir. İhtiyaçların tümünün karşılanması mümkün olmadığına göre kaynakların hangi ihtiyaçların hangi ölçüde karşılanmasında kullanılacağına karar verilmesi gerekir. Bu da kaynağın değişik kullanma yerleri arasında secim yapılması demektir" (Türkey, 1991: 2).

İktisat bilimi kaynağın seçimi ile olduğu gibi seçimde etkili olan kuvvetlerle de ilgilenir.

(iii) İktisadın konusu olan kaynakların, alternatif kullanım alanlarının olması gerekir ki kaynaklarla farklı ihtiyaçlardan hangisini ne ölçüde karşılanacağına karar verilebilsin.

(iv) İktisat bilimi toplumsal faydanın en üst seviyeye çıkarılmasının kanunlarını araştırır. Bu amaçla hem kaynakların, mal ve hizmetin üretiminde kullanımında hem de üretilen mal ve hizmetin bölüşümünde etkinliği arar.

İktisat biliminin tanımlarının açıklamalarından gördük ki bir toplumda mal ve hizmetlerin bütün üretim süreçleri, bunların üretimi için kaynakların etkin kullanılması, üretilen bu mal ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırılması, tüketiciler arasında bölüşümü, tüketiciler tarafından tüketilmesi ve bütün bu süreçlerde insanların karşılıklı davranışları iktisadî alanı oluşturmaktadır.

İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında İktisadi Kaynaklara Yönelik Ayetler ve İlk Dönem Tefsirlerdeki Yorumları

1. Ayet: Bakara, 2/40

"Ey İsrailoğulları! Size bağışladığım o nimetleri hatırlayın ve Bana verdiğiniz sözü tutun ki Ben de sözümü tutayım ve Benden, yalnız Benden sakının!" (Benzer içerikteki ayetler için aynı surenin 47,122, 211. ayetlerine bakınız!).

Yorumu: Razi'ye göre nimet: "Başkasına iyilik etme yolu ile yapılan faydadır." Çünkü sırf zarar olan bir şeyin nimet olması caiz değildir. Yine sağlanan fayda başkasına iyilik yapma kastı ile yapılmış olursa, o zaman bu nimet olur" (er-Râzî, 2000a: 54).

Üç kısım nimet vardır:

(i) Sadece Allah'ın verdiği nimet; mesela yaratma ve rızık verme gibi.

(ii) Allah'ın o nimeti, nimet vereni yaratması, o nimeti verene nimet verme imkanı nasip etmesi, nimet verende nimet verme gücünü ve sebebini yaratması, onu buna muvaffak kılması ve iletmesi sebebi ile, Allah'tan başka biri vesilesi ile bize ulaşan nimet. Bu nimet de aslında Allah'tandır. Ne var ki Allah Teâlâ, onu bir kulu vasıtası ile verdiği için, bu kula teşekkür edilir. Ancak hakikatte teşekkür edilen yine Allah'tır.

(iii) İbadetlerimiz sebebi ile Allah'tan bize ulaşan nimetler. Bunlar da Allah'tandır (er-Râzî, 2000a: 54).

2. Ayet: Bakara, 2/155

"Andolsun, sizi korku, açlık, mallarınızdan canlarınızdan ve ürünlerinizden eksiltmek gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele."

Yorumu: Razi'ye göre "havf" (خوف) korku: Kişinin sevmediği bir şeyle karşılaşmasını beklemesi durumunda kalbinde duyduğu elemidir (er-Râzî, 2000, B: 137).

Müfessirler ayette geçen korku /"havf" (خوف), açlık/"elcû" (الجوع), "mallardan eksiltme" ve "canlardan eksiltme" ifadelerinden neyin kast olunduğuna dair farklı açıklamalar yapmışlardır. Bunlar:

(i) "Havf" (خوف) korku, düşman korkusu; "elcû" (الجوع) açlık, ramazan orucu; "mallardan eksiltme", zekat; "canlardan eksiltme", meyveler; "meyvelerden eksiltme" ise sadakalardır (eş-Şafi, 1980: 39).

(ii) "Havf" (خوف) korku, düşmanlar karşısında Müslümanların az oluşu; "elcû" (الجوع) açlık, Müslümanların fakir olmaları; "mallardan eksiltme" ve "canlardan eksiltme"ye gelince bunlar diğer iki imtihanla ilgilidir (el-Cassas, 1984a: 117)

(iii) "Havf" (خوف) korku, düşman korkusu; "elcû" (الجوع) açlık, düşmanla savaş halindeyken

erzak yetersizliği; “canlardan eksiltme”, yakınlarının ölmesi; “meyvelerden eksiltme” ise kuraklıktır (er-Râzî, 2000b: 137).

Allah, bu ayette, kullarını bazen genişlikle bazen darlıkla imtihan edeceğini, kim sabrederse onu ödüllendireceğini, kim de umudunu keser, isyan ederse onu cezalandıracağını haber verdi (İbn Kesîr, 1999b: 467).

3. Ayet: Bakara, 2/172

“Ey imana ermiş olanlar! Size rızık olarak sağladığımız iyi şeylerden nasiplenin ve Allah'a şükredin, eğer gerçekten O'na kulluk ediyorsanız.”

Yorumu: Müfessirlere göre ayette geçen “El-ekl” (الأكْل) “yemek” bütün boyutlarıyla faydalanmak anlamındadır (et-Taberî, 2000a: 316).

(رَزَقْنَاكُمْ مَا يُبَاتِي...): “Size rızık olarak sağladığımız iyi şeylerden...” ifadesinde geçen (ط ي بات) kelimesine müfessirler farklı anlamlar yüklemiştir. Bunlar:

- (i) Lezzetli olan rızıklardan, anlamını verenler. Bu anlamı ile sürenler ancak helal şeylere rızık isminin verileceği görüşündedirler (Zamahşeri, 1996a: 240).
- (ii) Helal olan rızıklardan, anlamını verenler. Bunlar ise helal ve harama rızık ismini vermede bir sakınca görmezler. (er-Râzî, 2000c: 9).
- (iii) Helâl ve lezzetli olan rızıklardan, anlamını verenler. Bunlara göre (ط ي بات) kelimesi lezzetlilik ve helâllik özelliklerinin ikisini birlikte kapsamaktadır (el-Kurtubi, 1964a: 215).

Müfessirlere göre bu ayet mutlak olanın mubahlık olduğuna delalet eder. Çünkü إِنْما sınırlama edati haram kılınanları takip ettiğinde haram kılınanların dışında kalanlar helâl olur (İbnü'l-Arabî, 2003a: 91).

4. Ayet: Bakara, 2/236

“Henüz dokunmadığınız veya mehir tespit etmediğiniz kadınları boşamanızda bir günah yoktur; ancak böyle bir durumda bile onlar için gerekli tedarikleri yapın; imkânları çok olan kendi gücüne, dar olan da yine kendi gücüne göre adil şekilde bir tedarikte bulunsun: bu, güzel davranan herkesin üzerinde bir yükümlülüktür.”

Yorumu: Müfessirlere göre, bu ayette bahsedilen kişi, eşiyle ilişkiye girmemiş, mehri de belirlenmemiş

durumda iken eşinden ayrılmak isteyen kişidir. Bu durumdaki bayan için mehir yoktur. Bu kadını, kocasının faydalandıracağı şeyin miktarı ve belirli bir vakti yoktur ama vaciptir (Mukatil, Tarihsiz [a]: 125).

Ne verileceği konusunda farklı görüşler vardır. Hizmetçiden tut da giyecek bir elbise dahi olabilir (et-Taberî, 2000b: 121). Kadın veya koca ihtilaf ederlerse verilecek şey kadının mehir-i mislinin yarısıdır (et-Taberî, 2000b: 124).

“Ve bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız sadece bir sınav ve bir ayartmadır ve yine bilin ki, Allah'tır, katında en büyük ecir bulunan” (Enfal, 8/28)

“Bu böyledir, çünkü Allah, bir topluma bahsettiği nimeti ve esenliği, o toplum kendi gidişini değiştirmedikçe asla değiştirmez ve bilin ki Allah her şeyi işiten, her şeyi bilendir” (Enfal, 8/53).

5. Ayet: Enfal, 8/72

“Öte yandan imana erişen, zulmün egemen olduğu diyardan göç eden, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla çaba gösterip duran kimselere ve onlara kol kanat açıp, yardım edenlere gelince; işte bunlar sahiden birbirlerinin dostu ve hamileridir. Fakat inanmış oldukları halde sizin beldenize göç etmemiş olan kimselere gelince; onların korunup gözetilmesinden hiçbir bakımdan siz sorumlu değilsiniz, tâ ki sizin yanınıza göç edecekleri vakte kadar. Yine de, dinsel baskılara karşı sizden yardım isterlerse, size düşen onlara yardım elinizi uzatmaktır; yeter ki bu yardım kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmasın; çünkü Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.”

Yorumu: Müfessirlere göre, “Min velâyetihim” (من ولایتهم): Onların korunup gözetilmesinden” ibaresi miras şeklinde algılanmış ve Ahzap 6. ayet ininceye kadar bu ayet ile amel edilmiştir. Bu ayet ile yani Ahzap 6. ayet ile miras akrabalar için olmuştur. Müşrik için vasiyet etmek caiz olmakla birlikte miras yasaklanmıştır. Miras için aynı dinden olma şartı vardır (et-Taberî, 2000e: 78-80).

Allah yolunda malınla cihat etmek üstünlük kazandıran bir vasıftır (er-Râzî, 2000e: 165).

Allah Teâlâ bu ayette inananların sınıflarını zikretti:

- (i) *Muhacirler:* Mallarını ve evlerini terk ederek Allah ve Resulüne yardım için, O'nun dinini ayakta tutmak için Medine'ye geldiler. Bu uğurda mallarını ve canlarını esirgemediler.
- (ii) *Ensar:* Muhacir kardeşlerini bağrılarına bastılar, onları evlerine aldılar, mallarını

onlarla paylaştılar, Allah ve Resulüne onlarla birlikte yardım ettiler.

Bu iki grup birbirlerinin velileridirler. Hz. Peygamber bunları bir birleriyle kardeş kıldı. Ensardan her bininin iki kardeşi vardı. Bunlar diğer akrabalarının önüne geçti, mirasçı oldular. Allah Teâlâ miras ayetini indirinceye kadar bu böyle devam etti (İbn Kesîr, 1999c: 95).

6. Ayet: Âl-i İmrân, 3/14

“Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş cinsinden birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevî zevkler insanoğlu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler bu dünya hayatında tadılabilir, ama hedeflerin en güzeli Allah katında olandır.”

Yorumu: Razi'ye göre Allah'ın dünya nimetlerini süslemesinin hikmetleri:

- (i) Allah, nasıl, âhiretin menfaatlerine insanları teşvik etmiş ise, aynı şekilde dünyanın lezzetlerini de yaratmış ve bunları kullarına mubah kılmıştır. Allah Teâlâ'nın, bunları insanlara mubah kılması, tezyin edip süslemek manasına gelir.
- (ii) Lezzet veren bu şeylerden istifade etmek, âhiret menfaatine götüren birer vesiledir.

Bu, şu bakımlardan olur:

- (i) İnsanın malını Allah için harcaması bakımından,
- (ii) İnsan, bunlar sayesinde Allah'a itaate güç ve kuvvet kazanması bakımından,
- (iii) İnsan bunlardan istifade edip, bunların ancak Allah'ın yaratması ve yardımı ile ulaşıldığını bildiğinde, bu, kulun büyük bir şükür eda etmesine sebep bakımından.

Bu lezîz ve güzel şeylerden istifade edebilen, bunları bırakıp, kullukla meşgul olunca ve kulluk yolunda çeşitli sıkıntılara katlanınca daha büyük mükâfatlar elde etmesi bakımından (er-Râzî, 2000b: 136).

7. Ayet: Nisa, 4/6

“Sorumluluğunuz altındaki yetimleri evlenebilecekleri yaşa gelinceye kadar deneyin; sonra aklen olgunlaştıklarını tespit ederseniz, mallarını onlara iade edin; sakın, onlar büyümeden önce,

aceleyle ve müsrifçe harcayarak mallarını tüketmeyin. Zengin olan kimseyi vesayeti altındaki malından tamamen uzak tutun. Fakiri ise ondan uygun bir şekilde istifade ettirin. Mallarını kendilerine teslim ettiğinizde, onlar adına şahitler bulundurun ve unutmayın ki nihai hesap sorucu olarak Allah yeterlidir.”

Yorumu: Ayet yetimde buluğ ver rüşt bu iki şeyi kedisinde bulunduruncaya kadar malının verilmemesine delalet etti.

Buluğ: Kadın olsun erkek olsun kişinin 15 yaşını tamamlamasıdır. Şayet kadın bu yaştan önce hayız görürse veya erkek ihtilam olursa buluğa ermiş sayılırlar.

Müfessirler *rüşt* için farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan öne çıkanlar:

- (i) Şahadeti kabul olunacak şekilde dininde doğru olması ve malın yönetimini yapabilmesidir (eş-Şafi, 1980: 138).
- (ii) Anlayışlı olup dinde ve malda ehliyetli olmak (et-Taberî, 2000c: 574).
- (iii) Akıl sahibi olup dinde uygunluk, mal yönetiminde yetkinlik, yerinde, uygun olarak hareket etme ve uygun olanın bilgisidir.

Şayet rüştü, malda uygun davranma ve akıllı olmak olarak tanımlarsak çocuk facir olsa da buluğ çağına erdiğinde akıl ise ona malı teslim edilir (et-Taberî, 2000c: 577).

“İsraf”(إسراف): Mubah olanın sınırını mubah olmayana doğru aşmaktır, geçmektir. Bu kısıtlama da veya aşırılıkta olabilir. Şayet bu sınırı aşma kısıtlama da olursa denilir ki “serife”(سرف), şayet aşırılıkta olursa “esrafe”(أسراف).

“Maruf”: Malların emaneti kendilerine verilenler o mala muhtaç ve fakir ise o maldan yiyebilirler. Maruf için o maldan borç alabilirler diyenler de vardır. Maruf burada açlığını giderecek kadar yemek, avret yerini örtecek kadar giyinmektir (et-Taberî, 2000c: 579).

8. Ayet: Hadid, 57/7

“Allah'a ve Elçisi'ne inanın ve O'nun size emanet olarak tevdi ettiği şeylerden başkaları için harcayın; çünkü sizden imana eren ve Allah yolunda sınırsızca harcayanlar büyük bir mükâfat göreceklerdir.”

Yorumu: Razi'ye göre bu ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:

- (i) Ellerinizdeki mallarınız, yaratması ve onları icat etmesi sebebiyle, Allah'ın mallarıdır, ama O, o malları O'nun koyduğu ölçü içinde kendisinden yararlanılsın diye, mükellefin tasarrufuna sunmuştur. Şu halele bu mallarda tasarruf etme açısından mükellef, tıpkı bir vekil, bir temsilci ve bir halife gibidir. Müsaade ettiği zaman tıpkı, bir kimsenin başkasının malından kolayca harcaması gibi, sizin de bu mallarınızdan kolayca harcaması gerekir.
- (ii) Allah, onların malları veraset yoluyla size geçtiği için, sizi sizden önce gelip geçmişlere halife kıldı. Öyleyse, sizler onların durumundan ibret alın, o mallar nasıl onlardan size intikal ettiyse, böylece, sizden de sizin dışınızdakilere geçecektir. Şu halde siz de mallarınızda cimrilik etmeyiniz (er-Râzî, 2000g: 188).

9. Ayetler: Hadid, 57/20; Talak, 65/3; Münafikun, 63/9; Hucurat, 49/15; Tegabun, 64/15; Saf, 61/11; Maide, 5/88

"Bilin ki ey insanlar, bu dünya hayatı, sadece bir oyundan, geçici bir eğlence ve güzel bir gösteriden, birbirinizle büyüklük yarışına girişmenizden ve daha çok servet ve çocuk sahibi olma hırsınızdan ibarettir. Bu dünyanın durumu, hayat getiren yağmurun hikâyesine benzer: yağmurun yeşerttiği bitki, toprağı ekenlere sevinç verir; ama sonra kurur ve sen onun sarardığını görürsün; sonunda toprak haline gelir. Ama öteki dünyada insanın durumu ile ilgili ebedî hakikat açıkça ortaya çıkacaktır: ya şiddetli azap yahut Allah'ın bağışlayıcılığı ve hoşnutluğu; çünkü bu dünya hayatı, kendini kandırmanın zevkini tatmaktan başka bir şey değildir."

"Ve ona bütün beklentilerin ötesinde bir rızık verir. Allah'a güvenen herkese O tek başına yeter. Gerçek şu ki, Allah, irade ettiği işi sonucuna ulaştırır ve Allah her şey için bir vade ve ölçü belirlemiştir."

"Siz ey imana ermiş olanlar! Malınızın mülkünüzün veya çocuklarınızın sizi Allah'ı anmaktan alkoymasına izin vermeyin: çünkü böyle davranan herkes ziyana uğrayanlardan olur!"

"Şunu bil ki, gerçek müminler, yalnızca, Allah'a ve Elçisi'ne iman edenler ve bu konuda bütün şüphelerden uzak duranlardır ve Allah yolunda bütün malları ve canları ile cihat edenlerdir: işte sözlerinde duranlar onlardır!"

"Sizin malınız mülkünüz ve çocuklarınız, sadece bir sınama ve bir ayartma aracıdır, hâlbuki Allah katında muhteşem bir ödül vardır."

"Allah'a ve Peygamberi'ne inanır ve Allah yolunda malınız ve canınızla gayret gösterirsiniz: bu sizin kendi iyiliğinizdir; keşke bilseydiniz."

"O halde, Allah'ın rızık olarak size başısladığı meşru güzelliklerden yararlanın ve iman ettiğiniz Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun."

Yorumu: Bu ayette geçen "el-ekl" (أكل) "yemek" kelimesini müfessirler: Yiyerek, içerek, binerek veya başka bir şekilde faydalanmayı ifade eder şeklinde açıklamışlardır. "El-ekl" (أكل) "yemek" kelimesinin burada özellikle anılmasının sebebi, insanın en büyük faydalanmasının yemekle gerçekleşmesidir (el-Kurtubi, 1964b: 263).

Bu ayette, et vb. leziz yemekleri züht amaçlı olarak kendilerine yasaklayanların bu yaptıklarının batıl olduğuna dair işaret vardır. Bu ayet bunları kişinin kendisine yasak kılmasını yasakladı ve onlardan faydalanmanın mubah olduğunu haber verdi (el-Cassas, 1984c: 110).

10. Ayet: Tevbe, 9/20

"Ama inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimselere gelince, Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır ve onlardır, sonunda kazanacak olan!"

Yorumu: Razi bu ayetin açıklamasında şöyle der:

Şu dört özellik kimde bulunursa Allah katında derecesi çok yüksek olur:

- (i) İman,
- (ii) Hicret,
- (iii) Allah yolunda malıyla cihat etmek,
- (iv) Allah yolunda malıyla hicret etmek.

İnsanda üç şey, ruh, beden ve mal bir aradadır:

"Ruh"a gelince, ondan inkâr gidip iman ortaya çıkınca huzur mertebesine ulaşır. "mal" ve "beden"e gelince, hicretle onlarda eksiklik ortaya çıkar. Cihat ile meşgul olunca her an helakleri söz konusudur. Şüphe yok ki insan için can ve mal sevimli şeylerdir. İnsan, sevdiğinden daha fazla sevdiği bir şeyi kazanmak için yüz çevirir (er-Râzî, 2000f: 12).

11. Ayetler: Tevbe, 9/24; 28

“De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensup olduğunuz oymak ya da boy, kazanıp biriktirdiğiniz mallar, kötüye gitmesinden kaygılandığınız ticaret, hoşlandığınız konutlar size Allah’tan ve O’nun Elçisi’nden ve O’nun yolunda kavga vermekten daha gönül bağlayıcı geliyorsa, bekleyin o zaman Allah iradesini açığa vuruncaya kadar. Ve bilin ki, Allah, günaha gömülüp gitmiş bir topluluğa asla hidayet etmez”

“Siz ey imana erişenler! Bilin ki, Allahtan başkalarına tanrılık yakıştıranlar düpedüz kirlenmiş kimselerdir; bu yüzden bu yıldan sonra artık Mescid-i Harama yaklaşmasınlar. Eğer yoksul düşmekten kaygı duyuyorsanız, o zaman bilin ki, Allah, dilerse sizi bolluk ve cömertliğiyle zengin kılacaktır: Çünkü Allah mutlaka doğru hüküm ve hikmetle edip eyleyen sınırsız bilgi sahibidir!”

Yorumu: Nüzul sebebi; müşriklerle savaşın emri gelince şeytan onlara şöyle bir vesvesede bulundu. “Orada olan Müslüman olmayan herkesi öldürmekle emrediyor, onların hepsi ölürse siz ne yiyeceksiniz?” bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi (Mukatil, Tarihsiz [b]: 43).

Ayette, “Eğer yoksulluğa, düşeceğinizden korkuyorsanız, ya-kında, Allah dilerse sizi lütfüyle zenginleştirir” buyrulmaktadır. Çünkü müminler, müşriklerin, Mescid-i Harama girmelerinin yasaklanmasından sonra ticaret gelirlerinin eksilip fakirliğe düşeceklerinden korkmuşlar Allah Teâlâ da, kalplerinden Şeytanın vesvesesini çıkarmaları için “Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız, yakında Allah dilerse sizi lütfüyle zenginleştirir” buyurmuştur.

Müfessirler, Allah Teâlâ’nın müminleri yakında hangi yolla zenginleştireceği hususunda iki görüş zikretmişlerdir.

- (i) Ehl-i kitap ile savaşım onlardan cizye almaları şeklinde olmuştur.
- (ii) Bolca yağmurlar yağdırılmasıyla ve bolluk yılları nasip etmesiyle gerçekleşmiştir (et-Taberî, 2000e: 194).

Bu ayette kişinin rızık konusunda kalbini sebebe bağlamasının caiz olduğuna delil vardır. Rızık belirlenmiş Allah’ın emri, taksimi gerçekleşmiş olsa dahi bu caizdir. Çünkü Allah rızık hikmeti gereği sebeple ilişkilendirmiştir. Kalplerden hangilerinin sahiplerinin sahibine hangilerin ise sebebe tevekkül

edeceğini imtihan için bunu yapmıştır. Sebebi gözetmeğe tevekkül engel değildir. Çünkü sebep takdir edilmiş insanoğlunun emrine verilmiştir. Yerde ve gökte ne varsa onları yaratıp insanın emrine vereni unutup yalnız sebebe bağlanıp onu gözetmek tevekküle terstir (İbnü'l-Arabî, 2003b: 471).

İlgili Ayetler ve Yorumları Işığında İktisadi Alana Bakış

Bu veriler ışığında iktisadi alana baktığımızda Kur’ân’ın muhataplarına Allah ile insan arasındaki ilişkilerde iktisadi kaynakları konu edinen bir takım mesajlar verdiğini görürüz. Bu mesajlar:

- (i) Kur'an'a göre insanların ellerindeki mallar, yaratması, inşa etmesi, onlara yapı ve şeklini kazandırmasıyla Allah’a aittir. O, malları insanlara vererek onları mal sahibi kıldı. Onlardan faydalanma yeteneğini O, onlara verdi. Onlar üzerine işlemler yapmada onlara O, yetki verdi. İnsanlar mallar üzerinde Allah’ın vekilleridir. Onlardan faydalanırken O’nun hakkını gözeterek faydalanmaları gerekir. Bir başkasının malını kullandıklarındaki gösterdikleri dikkati Allah’ın mallarında da göstermeleri gerekir. Bu mallar öncekilerden onlara intikal etti. Onlardan sonra da başkalarına intikal edecektir (Hadid 57/7: Zamahşeri, 1996b: 471).
- (ii) Kur'an'a göre iktisadi imkânlar Allah katından kulları için O’nun sınırlarını mal ve evlatla nasıl koruyacaklarına dair bir imtihandır. Allah, İnsanların samimiyetlerini mal ve evlat ile imtihan ederek doğrular, ortaya çıkarır (Enfal, 8/28; Mukatil, Tarihsiz [b]: 13). Onları onlarla sınamak, imtihan yapmak için, hangilerinin onlarda Allah’ın hakkını yerine getirerek amel edeceklerini, hangilerinin de o mal ve evlatlarda Allah’ın yasakladığı şeyleri icra edeceklerini görmek için Allah onları insanlara verdi. İnsanlar, Allah’ın dünyada imtihan ettiği mal ve evlatlarda emrettiği ve yasakladığı şeylerde itaat ederlerse ahirette onlara O’nun büyük sevabı ulaşır (Enfal, 8/28; et-Taberî, 2000d: 486; Teğabun, 64/15).

- (iii) Kur'an'a göre mal kişinin Allah'a karşı vazifelerini yerine getirmesine engel olmamalıdır. Malın işlevi kişiye Allah'a kullukta yardımcı olmaktır. Kişilerin malları üzerinde yaptığı işlemleri, onlara ait işleri düzenlerken ki gösterdikleri gayretleri, ticaret veya üretim yoluyla onda artış meydana getirmek için harcadıkları çabaları, onlardan aldıkları haz ve zevkler onları Allah'ı zikretmekten, O'nun zikrini tercih etmekten alıkoymamalıdır (Talak, 63/3; Zamahşeri, 1996b: 545).
- (iv) Kur'ân'a göre, mal, kişiyi, ahireti elde etmekten alı korsa, bir aldanış, geçici bir faydalanmaktan başka bir şey değildir. Ama kişiyi, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluklarını elde etmeye götürürse, o zaman da ne güzel bir vesiledir (Hadid, 57/20; er-Râzî, 2000g: 203).
- (v) Kur'ân, insana, kişi haramdan sakınır helâl tercih ederse ve helal üzerine kalmaya sabrederse o kimse darda ise "Allah Teâlâ onu ummadığı, beklemediği bir açıdan genişletir" vaadinde bulunur (Talak, 63/3; er-Râzî, 2000h: 31; İbn Kesîr, 1999d: 147).
- (vi) Kur'an, malı sorumluluklar yüklerken muhatabının durumunu dikkate alır. İnsanların bir takım malı sorumlulukları imkânlarıyla doğru orantılıdır. Yani Allah Teâlâ zenginlik harcamasıyla fakiri sorumlu tutmaz, kişileri imkânları nispetinde sorumlu tutar (Nissa, 4/6; Bakara, 2/236; el-Cassas 1984b: 164).
- (vii) Kur'ân, Allah'ın helal kılmış olduğu şeyleri züht amaçlı olarak kişilerin kendilerine yasaklamasını yanlış bir davranış olarak görmüş ve yasaklamıştır, onlardan faydalanmanın mubah olduğunu bildirmiştir (Maide, 112/88; el-Cassas, 1984c: 110).
- (viii) Allah Teâlâ kullarını bazen genişlikle bazen darlıkla imtihan edeceğini haber verdi. Kim sabrederse onu ödüllendirir. Kim de umudunu keser isyan ederse onu cezalandırır (Bakara, 2/155; İbn Kesîr, 1999a: 467).
- (ix) Kur'ân Allah'ın insanları, açlık, mallardan eksiltme, meyvelerden eksiltme gibi ekonomik problemlerle imtihan edeceğini bildirir (Bakara, 2/155).
- (x) Allah yolunda malınla cihat etmek inanan insana üstünlük kazandıran bir vasıftır (Enfal, 8/72; er-Râzî, 2000e: 165).
- (xi) Kur'ân insanların bir takım mal ve servet kazanma arzusuyla veya mevcut kazancını kaybederim korkusuyla hakikati kabullenmekten kaçınmasını veya yanlışın yanında yer almasını doğru bulmaz. Onların bu şekilde kazanmış oldukları bu malların onları Allah'ın azabından koruyamayacağını kesin bir şekilde bildirir (Âl-i İmran, 3/14; er-Râzî, 2000d: 168).
- (xii) Kur'an, Allah'ın emir ve yasaklarının görünürde sebep olacağı bir takım ekonomik sıkıntıların inananları korkutmamasını öğütler ve Allah'ın onları kendi katından zenginleştireceğini bildirir (Âl-i İmran 3/14; et-Taberî, 2000e: 194).
- (xiii) Malın temel işlevlerinden biri Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla daha kıymetli değerler için harcanmaktır (Hucurat49/ 15). İman ve cihat mallardan ve canlardan daha sevimlidir (Tevbe, 9/20; Zamahşeri, 1996b: 527; er-Râzî, 2000f: 12; Tevbe, 9/20). Bu yüksek değerler uğruna mal ve servet başta olmak üzere bir takım dünyevi şeylerden fedakârlık yapmaktan çekinen kimseler ise Allah tarafından uyarılmıştır (Tevbe, 9/24).
- (xiv) Kur'ân'a göre, ekonomik sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarını imanlı kişiler bir imtihan olarak görür, bu dönemlerde Allah'ın yasakladığı şeylerden kendilerini uzak tutarak Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmekte direnç gösterirler (Bakara, 2/154-155).
- (xv) Allah insanlardan onlara bahşetmiş olduğu imkânları hatırlamasını bunun için de Allah'a şükretmesini ister. O'na isyandan kaçınmasını ve O'na karşı vermiş olduğu sözünü yerine

getirmesini ister (Bakara, 2/40; er-Râzî, 2000a: 54).

(xvi) Kur'ân, muhatabından, kendilerine isabet eden bütün nimetlerin Allah Teâlâ'dan geldiği bilincini diri tutmalarını ister (Bakara, 2/47, 122, 211).

(xvii) Kur'ân'a göre insanların içinde bulunduğu mevcut durumun olumlu veya olumsuz olarak değişmesi insanlardaki değişime bağlıdır. İnsanlar Allah'ın emirlerine yönelip olumlu yönde değiştiğinde Allah'ın onlara olan nimeti de olumlu olarak değişir. İnsanlar olumsuz olarak değiştiğinde Allah'ın onlara karşı olan nimeti de olumsuz olarak değişir (Enfal, 8/ 53; er-Râzî, 2000b: 418; İbn Kesîr, 1999b: 78).

(xviii) Kur'ân'a göre dünya ve içinde bulunan ve insana sevdirilmiş olan altınlar, gümüşler, servet, üretim vb. şeyler geçicidir. Kalıcı olan ise ahiret için yapılan yatırımlardır. Bunlar Allah'ın rızasına vesile kılındığında, ahiret için yatırıma dönüştürüldüğünde kalıcı bir değer kazanır, ebedileşir (Âl-i İmran, 3/14; er-Râzî, 2000b: 136).

(xix) Kur'ân bir takım hayvanların etinin yenilmesini yasaklamıştır ve helal olan hayvanların etinin yenilmesi için de bir takım kurallar getirmiştir (Maide, 5/1,3, 95).

(xx) Kur'an, inanan kimselerin Allah'ın emirlerini yerine getirdiklerinde ortaya çıkması muhtemel bir takım maddi sıkıntılar için Allah katından genişlik vaadinde bulunur (Tevbe, 9/28; el-Kurtubi, 1964c: 206).

Tartışma

Makalede, Kur'ân'da iktisadi alana ilişkin ayetler insan-Allah ilişkisi bağlamında mütalaa olundu. Söz konusu ayetler on bir ayet/ayetler başlığı altında sadece iktisadi kaynak çerçevesinde ve müfessirlerin yorumları ile incelendi. Neticede insan-Allah ilişkisi bağlamında Kur'an'ın iktisadi alana ilişkin mesajına dair şu hususlar tespit edildi:

(i) Kur'an'a göre bütün iktisadi kaynakların gerçek sahibi Allah'tır. İman edeni de inkar edeni de

imkan sahibi kılan O'dur. Bu imkanları genişleten de daraltan da O'dur. Bu imkânlar insanlara sevdirilmiştir. Kişinin bu imkânlarla sahip olması o kişi için bir üstünlük göstergesi değil bir imtihan vesilesidir.

(ii) İnsanlar, mallar üzerinde Allah'ın vekilleridir. Onları haram veya helal kılma yetkisi Allah'a aittir.

(iii) Kur'ân'a göre, malın işlevi kişiye Allah'a kullukta yardımcı olmaktır, dolayısıyla mal kişinin Allah'a karşı vazifelerini yerine getirmesine engel olmamalıdır. Onlardan faydalanırken O'nun hakkını gözeterek faydalanmaları gerekir. Şayet insanlar iktisadi imkânlarda O'nun haklarını gözeterek tasarrufta bulunurlarsa Allah'ın onları ödüllendirmesi öbür dünyada da devam edecektir.

(iv) Kişilerin malları üzerinde sorumlulukları vardır ve bu sorumlulukları iktisadi imkânlarıyla orantılıdır.

Varmış olduğumuz bu sonuçlar, Kur'ân'ın muhataplarına iktisadi alana ilişkin önemli mesajları verdiğini göstermektedir. Bu da Kur'an'ın inanan kimsenin iktisadi zihniyetinin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, M. ve Ertel, N., (1990). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Ateş, S., (1990). *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meâlî*. İstanbul.
- Çiçek, H., (2007). *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır?*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ebu Zehra, M. (2000). *İslam Hukuk Metolojisi*. (çev. A. Şener), Ankara: Fecr Yayınevi.
- el-Cassas, Ebbubekir, Er-Razi, (1984a). *Ahkâmu'l-Kur'an*. 1. Cilt, Beyrut: İhyâu't-Turasu'l-Arabî.
- el-Cassas, Ebbubekir, Er-Razi, (1984b). *Ahkâmu'l-Kur'an*. 3. Cilt, Beyrut: İhyâu't-Turasu'l-Arabî.
- el-Cassas, Ebbubekir, Er-Razi, (1984c). *Ahkâmu'l-Kur'an*. 4. Cilt, Beyrut: İhyâu't-Turasu'l-Arabî.
- el-Ferâhidî, H. b. Ahmet. (Trz.), *Kitabu'l-Ayn*, 5. Cilt, Dar ve Mektebü'l Hilâl.
- el-Kurtubî, M. b. Ahmed. (1964a). *el-Câmî li Ahkâmi'l Kur'an*, 2. Cilt (Thk. Ahmed Abdülâlîm el-Berdûnî), Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- el-Kurtubî, M. b. Ahmed. (1964b). *el-Câmî li Ahkâmi'l Kur'an*, 4. Cilt (Thk. Ahmed Abdülâlîm el-Berdûnî), Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- el-Kurtubî, M. b. Ahmed. (1964c). *el-Câmî li Ahkâmi'l Kur'an*, 8. Cilt (Thk. Ahmed Abdülâlîm el-Berdûnî), Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- el-Kurtubî, M. b. Ahmed. (1964d). *el-Câmî li Ahkâmi'l Kur'an*, 18. Cilt (Thk. Ahmed Abdülâlîm el-Berdûnî), Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- el-Meydan, A. (1995). *Tedebbüru'l-Emsâl li Kitabillâhi Azze ve Celle*, Şam: Dâru'l-Kalem.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000a). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000b). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 4. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000c). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000d). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000e). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000f). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 16. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000g). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- er-Râzî, Fahrüddîn, (2000h). *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30. Cilt, Beyrut: Dâru'l- Kitâbu'l-İlmiyye.
- eş-Şafi, M. b. İdris, (1980). *Ahkamu'l-Kur'an*, (thk. Abdulğâni Abdülhâlik), 1. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000a). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 3. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000b). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 5. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000c). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 7. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000d). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 8. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000e). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 13. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr, (2000f). *Câmiul-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 14. Cilt, Kahire: Dâru İbni Teymiye
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım, (1996a). *el-Keşşaf*, 1. Cilt, Beyrut.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım, (1996b). *el-Keşşaf*, 4. Cilt, Beyrut.
- Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir, (1996). *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut .
- Gül, A. R., (2004), *Borç Ayetlerinin Aktüel Değeri*, Ankara, İlahiyat.
- İbn Fâris, A. b. Fâris (1984). *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğâ*, Kahire.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, (1999a). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1. Cilt, Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, (1999b). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2. Cilt, Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, (1999c). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4. Cilt, Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, (1999d). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8. Cilt, Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Manzur, C., (1956). *Lisanu'l-Arap*. 3. Cilt, Beyrut.
- İbn Side, Ebu'l-Hasan A., (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam*. 4. Cilt, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr M.,(2003a). *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr M.,(2003b). *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye.
- Kallek, C., (1992). *Hız Peygamber Döneminde Devlet Ve Piyasa*, İstanbul; Bilim ve sanat Vakfı Yayınları.
- Lane, E., (1980). *An Arabic- English Lexion*, 7. Cilt, Beyrut.
- Mukatil, Ebu'l-Hasan, (Tarihsiz.)[a]. *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, 1. Cilt, Dâru'n-Neşr.
- Mukatil, Ebu'l-Hasan, (Tarihsiz.)[b]. *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, 2. Cilt, Dâru'n-Neşr.
- Mutçalı, S, (1995). *Dağarcık*, İstanbul.
- Özkiraz, A., (2000). *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, Ankara, a Yayınevi.
- Râğîb, el-İsfahanî, (2001). *el-Mufradat fi Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut.
- Spencer, M.,(1996). *Contemporary Microeconomics*, New York.
- Türkay, O., (1991). *Mikro İktisat Teorisi*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Ülgener, F. S., (1981). *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Yapısı*, İstanbul: Der Yayınları.